

Josep Mª MARQUÈS I PLANAGUMÀ

UN NOU FRAGMENT DE GUILLEM DE CONQUES EN CATALÀ

Publicàrem el 1986 en l'ATCA un fragment que, per la manca d'identificació designàvem com a *Diàleg entre el duc i el filòsof*.¹ La peça es conserva en l'Arxiu Diocesà de Girona i no en consta la procedència.

Ara, però, Lola Badia, en el seu estudi *La Filosofia Natural de Guillem de Conches en català*,² ha transcrit els llibres primer i segon de la traducció catalana del *Dragmaticon philosophiae*. No hi ha dubte que el fragment donat amb el nom de *Diàleg...* conté sota els seus capítols 51-53 els números 29-31 de l'edició Badia. Es tracta de traducció idèntica, per bé que s'hi trobin variants ortogràfiques.

Recentment, en el curs de la confecció de l'inventari de llibres parroquials dipositats en l'Arxiu Diocesà de Girona, hem localitzat un altre bifoli del còdex de Guillem de Conques. Serví de coberta a un dels volums de testaments presos pels domers de la parròquia de Sant Martí Vell (Gironès), començat l'any 1674. Ja vàrem assenyalar que el bifoli editat portava escrita també la indicació «Testaments» i, tanmateix, l'arxiu parroquial referit conserva el corresponent volum mancat de relligat, del qual aquell bifoli degué ser separat per incloure'l a la secció de fragments de l'arxiu.

El present bifoli és constituït per dos folis de 300 x 225 mm, escrit en caixa de 220 x 140 mm, a dos corondells d'uns 65 mm d'ample cada un; cada corondell té 40 línies d'escriptura. Els números dels capítols, en xifres romanes, es troben a la part superior de cada pàgina, escrits de manera que hom alterna una xifra en vermell i l'altra en blau, cosa que també s'ha aplicat en la coloració dels calderons; els títols dels capítols són en vermell. El primer foli conté els capítols 56 i 57 de l'obra i el segon els 61-64; no era, per tant, el bifoli central del quadern, però segurament era l'immediat al central, el qual hauria contingut la darrera part del capítol 57, els capítols 58-60 i el començament del capítol 61 de l'obra.

Ens sembla que l'interès d'aquest fragment consisteix, per una banda, a assenyalar la difusió d'una obra relativament rara fora dels habituals centres culturals, en un còdex de notable dignitat, i, per altra, a oferir una transcripció de la traducció catalana que, atesa la forma de la lletra, difícilment podia

1. Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Fragment del diàleg entre el duc i el filòsof*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», V (1986), 281-285.

2. Lola BADIA, *La filosofia natural de Guillem de Conches en català*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XL (1985-1986), 137-169.

haver estat realitzada més ençà del 1350. Lola Badia s'inclina a datar la versió catalana del *Dragmaticon* dins la segona meitat del segle XIV i l'edita a partir de dos testimonis del segle XV.

L'estat de conservació del nostre bifoli és el que s'escau a un pergami que ha servit de coberta; això no obstant, a la cara-pèl la tinta ha romàs adherida millor que a la cara-carn, on sovint, perdut el color, resta només el senyal de l'oxidació del pigment damunt la pell. Per això, quan la lectura esdevé impossible, hem optat per assenyalar amb punts dins parèntesi quadrat el nombre de lletres perdudes.

Molt malmesa ha resultat la figura del foli 2c i no obstant és fàcil de reconstruir, d'acord amb el text. Entorn d'un cercle central, cinc circumferències concèntriques determinen espais partits en dotze parts per dotze radis. Hom escriví en els exteriors els noms del signes del zodíac i en els interiors les designacions de les planetes. Hom hi llegeix encara: «Capricòrnius». «Primera casa de Saturnus». «Sagitàrius». «Primera casa de Iúpiter». «Scorpio». «Primera casa de Mars». «Libra». «Primera casa de Venus». «Virgo». «Primera casa de Mercúrius». El text que oferim permetria de reconstruir el cercle sencer.

Oferim, doncs, aquella transcripció del text, que l'estat de les diverses cares del bifoli ha permès de llegir. Si, doncs, sempre és fàcil d'equivocar-se, en aquest cas és fàcil que hagi estat inevitable de caure en errors de lectura.

TRANSCRIPCIÓ DEL TEXT

(f. 1a) ...drexen et axí per totes aquestes raós par que d'alcuna partida de la terra et de l'aygua són feytes les esteles. Atressí de una partida del foc et de l'air; donques, són feytes dels .iiii. elemens, mas dels subirans elemens han més del foc et de los iusans de l'aygua.

Lo duc. Con l'air aya humor pus espesa que no à lo foc e sia calt, si ben no és tant com lo foc, ¿per què en l'air no's feren les esteles?

Lo philòsof. Iassia assò que l'air sia calt, però és humit, d'on no pot so que cria en él secar et axí no s'i pot criar cosa que hom veés luent. E assò pots conèixer en aquest gros exempli. La aygua, si hom la posa al foc, espeseex-se et torna's en substància de pedra. E si la posa hom en altra cosa calda et humida, axí com en altra aygua bulent, escalfa's mas torna espesa. O altra raó, segons que diu Constantí: com aquests .iiii. elemens aien .ii. qualitat cada .i. et àn-ne .i.^a de si et altra de altre, axí com lo foc, que és calt per si enleyx et sec per la terra. E l'air és humit per si enleyx e calt per lo foc. E l'aygua, freda per si elexa e humida per l'air, e la terra humida per si elexa e freda per l'aygua. E sso que d'aquestes coses han cada .i. elemén per si elexa nau-li més et és-li pus fortz que en les altres que manleua. D'on, com l'air sia humit naturalment per si elexa et aya calor d'altre, so és del foc, és pus fort en la humiditat qu'en la calor, per què no pot (f. 1b) secar so que cria en él et axí

les esteles no s'i pogren criar. O altre raó, que és maior: Lo criador no volc que les esteles fossen criades en l'èr. Cor, con l'èr sia prop a la terra, si hi eren les esteles, la terra cremarie et res no y puria viure en la terra.

Lo duc. Atorc-t'ò que les³ esteles no pogren ésser criades en l'èr. Ara esper que'm diges dels altres animals.

(LVI) *Con se crien los ocel e los pexos e los altres animals*

Lo philòsof. Con les esteles foren criades, cor són de natura de foc, comensaren-se a moure et ab la lur mouta escalfaren l'èr. L'èr escalfat escalfà l'aygua. E per lo bulir del foc criaren-se diverses linyatjes d'animals, dels quals, aquels qui prengueren més de subirans elemens que dels iusans són osels, qui ara estan en l'èr e han la leugeria que preseren més de leugers elemens, so és de l'èr e del foc, et aquels qui preseren més de l'aygua que dels altres són pexos, d'on l'aygua solament pot (....). E aquels qui preseren més de la terra que altres són et estan en la terra. Lo duc. Not creuré que ls osels et los pexos sien natz de les aygües sinó après (.....) auctoritat.

Lo philòsof. Si a mi no crous, creu a sent Ambròs, qui dix axí: «O Déus, con ést de gen(.....) de linyatye que és naturala (.....) ne fas estar e romanir una partida en les aygues et la altre partida leves en l'èr. »Unde, partem dimittis gurgiti, partem levans in aere«.

Lo duc. Seré ben (.....) deies d'Am-(f. 1c)-broisi, di altres coses.

Lo philòsof. Con aquestes coses foren criades de l'aygua et de la virtut, de les coses subiranes, la on fo l'aygua pus poca per la creatió d'aquels pexos et ocel et per la calor damunt de la terra, exiren et aparegren en la terra sens consitez (?), hon estan ara los hòmens et les bèsties, puxs la cara de la terra era linagosa per l'aygua que y avia estada et ab la calor que venia del sol et del foc damunt, bulia, et axí criaren-se diverses linyatjes d'animals, so és de coses vivents que àn arma et se metexos et de cavals et altres bèsties. E si en alcuna part de la terra avia més del element del foc que dels altres, d'aquí naxien animals colèrics, axí com leó. E si en altra part avia animals pro(..)na terra que ls altres, so és en fredor et secquetat, nexeren (.....)quelles, axí com bous. E si (.....) per l'aygua avia sey(.....) los altres elements, nexeren animals flegmàtics, axí com los porcs.

(LVII) *Con fo format home del lim de la terra*

Lo duc. Lim (.....) de los elemens equalment (...) fo feyt lo cors de l'home en la regió (....), cor és pus temprada de aqueles altres regions. E per so la scriptura de Déu diu que Déus fou home del lim de la terra et con diu home, diu home sens lo cors e la ànima, cor la .i. no és home senes l'altre. Mas él ho entès de la una partida del home, so és lo cors. Cor hom no deu creure que la ànima, que és esprit e nédea, sia feta de lim, mas Déus l'à criada de no-res e la ha donada al home. (f. 1d) D'on

3. Ms.: estels *expunct*.

diu Moysès: formà Déus home del lim de la terra et espirà en la sua cara espiral de vida.

Lo duc. Con diverses animals⁴ malencòlics et flegmàtics et colèrics sien criatz, p'er què fo criat .i. home sol?

Lo philòsof. Boeci respongué a tu per mi qui diu: cosa equal poca és et certa, mas cosa que no és equal cuneyx molt mas, per so que lo home agés ajuda que.l semblàs, Déus fou Adam dormir e tolç-li una de les sues costes et fou-ne la fembra. E assò no o fou per tal que él agués fretura de cosa que él la faés, mas que mostràs que la fembra dou ésse acosta e sotsmesa al home, et que confirmàs lo sacrament de matrimoni, et que mostràs la Esgleya, la qui ha configurada amb la sanc e ab l'aygua del seu costat et ab los altres sacramentz.

Lo duc. Per aquela elexa raó, moltz homes et moltes fembres pogren adoncs ésser criades, e ho poden hui en dia.

Lo philòsof. Ver és, si Déus o volgés, cor ans que la natura obre neguna cosa, coven que Déus o vula per estès, cor totes coses àn lur temps, axí com la primera part del nostre ayn és en néxer cominal, so és en primavera, en les coses noves et la segona part les fa créxer, so és en estiu, et la tercera part les axuga et les secca, so és autumpne, et la quarta part les auciu, so és ivern. Tot axí, la primera partida del comensament del gran ayn del segle aquest agé forsa de criar ab la segona partida. E les .ii. darreres partides han forsa de minvar et de ociure, d'on creem que la fi del món s'aproxma, cor veem que'ls.

(f. 2a)...menys se moga o cosa que no.s moga, axí con la terra conex hom la sua mouta. E, si no, no ho pot hom conèxer. Lo moviment de les esteles conex hom, co àn damunt éles cosa que no.s mou o que meyns se mou, axí com per los signes qui són damunt les planetes, conex hom lo moviment de les planetes, cor ara són desotz .i. signe, ara desotz .i. altre. E de damunt aqueles esteles, cor no y ha res, que hom veer puscha, no pot hom conèxer lo moviment d'aqueles. Donques, mouense. Mas són dites fermes, cor hom no vou que.s mogen.

(LXI). *De los cercles del cel, qui són .XI.*

Lo duc. Abasta'm so que m'às dit de les esteles et assò que digest de les planetes, dí dels cercles del cel.

Lo philòsof. Dixeren los filosofols que .xi. cercles són. E .ii. d'aquels pot hom veer. Diré, donques, primerament d'aquels que hom veer pot et puys dels que hom veer no pot. Lo primer cercle d'aquels que hom pot veer és .i., a qui hom diu Zodiàcus. Aquest puya de Capricorn entrò a Càncer per Àries, e devala per Càncer entrò a Capricorn per Libra. Et puyar et avalar entens, qui és segons la nostra regió. La longuea d'aquest partiren los egipcians en .xii. eguals partides, axí com diu Macòbrus, les quals partides són dites senals, cor per éls prenen seyals, en qual part lo sol et les altres planetes et de qual part ixen et a qual deuen venir. Et aqueles partides són apelades per nom de besties, axí com Àries, que vol dir moltó, Tau-(f. 2b)-rus,

4. Ms.: *seq* mall

que vol dir tor, et axí de les altres, et per so lo cercle en que eles estan és dit *Zodíacus* en grec, e vol dir bèstia en latín. Si vols saber ladonchs per què los signes àn nom de bèsties, lig .i. libre qui à nom *Espericus*.

(LXII). *Los noms dels .xii. signes*

Lo ordenament d'aquests signes és aytal que Càncer és prop de nós, en la entrada de nostra terra et de la zona, que ha nom «Tòrrida», puy Leó devala en tort vers Orient, puy Virgo, puy Libra, que està enmig de la tòrrida zona, et oltra aquela és Escòrpius,⁵ puy Capricòrnius, que és fort luyn de nós, puy és Aquàrius, qui puya en tort, e après ve Pisces, puy Àries, que està enmig de la tòrrida zona et està en (contra?) da Lib(ra?) et desobre él és Taurus, puxes Gèminis, puxes Càncer. E direm qual fo ne és de cada mes, com direm del sol.

(LXIII). *De les cases de les .vii. planetes*

Lo duc. Aquels qui parlen de les esteles dien que ls signes són casa de les planetes. Per so vui que dies qual signe és casa de cascun planeta.

Lo philòsof. Aquel signe, en què la planeta és criada, és apelada sa casa, et per so, segons los egipcians, Càncer és dit casa de la Luna, et Leó casa del Sol, et Virgo casa de Mercuri, et Libra casa de Venus, et Escòrpio casa de Mars, et Sagitàrius de Júpiter et Capricòrnius casa de Saturn. Mas cor encara hi romanien .v. signes, donarenlos a les menors planetes .v., ço és a saber, a Saturn donaren Aquàrius, a Iúpiter Pisces et a (f. 2c) Mars Àries, e a Venus Taurus e a Mercuri Gèminis. Et per so, lo sol et la luna han sengles cases, et los altres àn-ne dues cada .i. Mas la casa, en què la planeta és criada, és dita primera et pròpia casa sua. La altra, à-la-li hom donada et tota planeta à maior forsa en la sua casa que en la estranya, e maior forsa en la sua pròpia casa et primera que no ha en la segona. E aquestes coses totes, per so que mils les tinges en ton cor, mostrar-les t'em visiblement en aquesta figura, en la qual tu poràs voure so que t'avem dit dels signes (...) en feres (..) cor sien que aclo non pot hom pri(...) en pla.

Figura .iii^a.

Aquestz .xii. signes los astrologians los partiren en .iiii. parts, segons les qualitats dels elemens (f. 2d) e dixeren que Àries et Leo et Sagitàrius eren caltz et secs, e Gèminis e Libra et Aquàrius eren caltz et humitz, e Càncer et Escòrpius et Pisces són fretz et humitz. E dixeren encara més, que los uns d'aquels eren mascles et los altres fembres, so que deïm que és falsa cosa et monsoneguera.

Lo duc. Ara serper que.m diges so que saps del altre cercle que hom pot veer.

5. Manca en l'enumeració «Sagitàrius».

Lo philòsof. L'altre cercle, que hom pot veer, à nom Galàxias, que vol dir cercle blanc com a leyt, cor «galas» en grec vol dir «leyt» en latí e «xias» vol dir «cercle». Aquest comensa de la part d'Orient vès agil e puya en tort amunt et avala a Pricorn per mig de la zona tòrrida et d'aquèn torna's al seu comensament per la part qui és sotz la terra. Et és dit blanc com a leyt per so cor ha color de leyt. E si'n vols saber d'assò raó, lig aquel libre, que ha nom *Macòbrius*.

(LXIII). *De los noms dels cercles*

Los altres .ix. cercles no pot hom veer, cor no són alre sinó liynes, que hom à a entendre en la pensa, et .v. d'aquestz són dits paraules et lo maior d'aquels à nom equinoccial, e aquest va per Àries et per Libra et per mig de la zona tòrrida et par-teyx lo cel en dues vistes et és dit equinoccial, cor con lo sol lo toca puya(n) o avalan, fa eguals los dies et les nultz. E d'aquest oir n'às més depuys en altre loc que.n parlaran. L'altre cercle dels paralels ha nom Trò-(f...)-(picus)

Gabriel ROURA I GÜIBAS

UNA VERSIÓ DEL CANT DE LA SIBILLA

(Girona, Arxiu Capitular, ms. 133: *Missale sancti Aciscli. Anno 1332*)

Aquesta nota té per objecte donar a conèixer una versió del *Cant de la Sibilla*, que figura en el missal de la parròquia de Sant Iscle de Colltort i avui es guarda a l'Arxiu Capitular de Girona.

Però, abans de donar el text esmentat, cal fer referència, ni que sigui superficial, a l'antiga tradició gironina d'aquesta peça de remembrances bíbliques. Efectivament, és immemorial la tradició que fa de l'Església de Girona la «mare i mestra de les cerimònies» —que diuen les cròniques—, per la riquesa i varietat de la seva litúrgia. Al costat del culte oficial, el *Rituale secundum consuetudinem Ecclesiae Gerundensis* s'enriquia amb bon nombre de representacions, declamacions, cants, proses i d'altres peces de caràcter paralitúrgic, que completaven el cerimonial de la catedral i de nombroses parròquies i alhora constituïen veritables perífrasis de la significació litúrgica de cada misteri o festivitat.¹ Algunes d'aquestes representacions o drames litúrgics han estat objecte de l'atenció dels estudiosos en les seves diverses

1. Gabriel ROURA, *Una nova versió de l'Epístola de sant Esteve*, Girona, Col·legi Universitari 1978.